
Барыс Пятровіч

...ад сьлязы да сьлязы – жыцьцё:

ад кветкі да кветкі, ад ружы да ружы,

ад сьпелага каласка да сіняга васілька...

«Кропкі»

3 «Фрэсак-3»

«Бандыт»

праз дарогу кустоўя нібыта няма – там толькі вочы: глыбокія бы глядзяць са скульптуры, пранізьлівыя, як на фрэсцы, уважлівыя, як сама сьмерць, сьмелыя, як апошні яблык на галінцы... і прагныя...

...калінка-малінка мая, у садзе ягада-малінка расла, – я любіў гэтую песьню, якую часта сьпявала мама, і цяпер, калі мне стала страшна, я згадаў яе...

не, то былі не ваўчыныя вочы, горш – там, у кустах, быў чалавек з нямецкім аўтаматам у руках і пісталетам пад папругаю, бачна было, як сьціскае ён вусны, бы ад болю, і як ходзяць цягліцы на ягоных пашчанках – няголеных даўно, але шчэць яшчэ ня стала барадою – атава толькі адрасла;

чалавек, пэўна, быў не беларусам, альбо беларусам з чарнявых паляшukoў, бо што тут рабіць

грузіну ці чачэнцу з аўтаматам: абараняць за нас Радзіму? ад каго – ад нас?..

пакуль я так думаў, словы мячыкамі пакаціліся ад чалавека да мяне, падрогваючы на выбоінах акцэнтэ – нашага, бо чалавек загаварыў па-расейску: чэго-нібудзь поесьць не найдзёца – сьлізганула да маіх вушэй і праляцела далей, у лес, згубілася між дрэваў ня рэхам, стогнам...

я ішоў са школы, у кайстры-шаныцы ляжалі толькі стомленыя падручнікі, па якіх мяне штодня пераконваюць, як добра жывецца нам у «стране саветаў», і больш нічога; раніцай там былі яшчэ і два яблыкі – дзённік дагэтуль пахне імі, але яблыкі я зьеў не дайшоўшы да школы, недзе тут, на гэтым павароце дарогі;

вочы сьвідруюць мяне голадам большым, чымсьці я калі-небудзь бачыў, клацае затвор аўтамата... хле-еба!..

я прынясу... абяцаю я, хоць і ня ведаю, дзе вазьму, бо дома няма ні скарыначкі... прынясу, толькі адпусьціце...

глядзі, я ведаю, дзе жывеш – па-беларуску ўжо кажа чалавек – буду сачыць...

ён кажа праўду: ён даўно сочыць за мною – тры апошнія дні я адчуваў ягоны позірк на мне, прынамсі, калі ішоў сюдою ў школу і са школы, мяне калаціла невядомым холадам у жылах, і хацелася пасікаць, але я падбегам кідаўся наперад – цяпер разумею, чаму, а адбегшы, азіраўся ўсё чакаючы, што з-за кустоў выскачыць воўк і накінецца на мяне...

я ведаў, як бараніцца ад ваўка: засунуць яму руку па плячо ў пашчу, наваліцца ўсім цэлам і душыць яго, чуючы, як разьдзірае ён сваімі кіпцюрамі маё цела –

інакш яго не адужаеш – загрызе...

але з кустоўя выйшаў ня воўк – яму ў пашчу руку ня ўсунеш, ён хлеба хоча, а дзе яго ўзяць? ён вёску цэлую бяззбройную можа перабіць, а ня тое, што...

прынясу, што-небудзь прынясу... недзе і бацька мой галадае на фроньце ці ў лагеры, а, можа, і не галадае ўжо, адгаладаў сваё... прынясу, знайду;

чалавек мне паверыў, і вочы сталі добрымі, наклееная суровасьць патухла: памажы, сыноч...

і я зноў згадаў бацьку, бо больш ніхто з мужчынаў ніколі так мяне не называў, толькі мама казалася сыноч, сыночак, толькі мама – з болем і радасьцю, тады незразумелымі мне, і за гэтае слова з вуснаў незнаёмца я гатовы быў слугаваць яму, бо адчуў у поглядзе ягоным і ласку, і дабро, і боль, і самоту – да мяне, але і да сябе самога, за сябе самога, гаротнага і зьямоглага – галоднага – сьцярпелага – за што? – і да мяне – бязбацькавіча, а ён, я думаю, адразу ўлавіў гэта, але не згуляў на маіх пачуцьцях, а шчыра паспачуваў мне – і я яму паверыў, не спалохаўся зброі (хоць і пазайздросьціў, што яна ў яго ёсьць – можа, потым, і пастраляць дасьць?), не пашкадаваў – галоднага, аброслага, нямытага, а проста паверыў яму – як мыш удаву – настолькі моцным было ягонае жаданьне ўнушыць мне веру, а ня страх...

і я пайшоў дахаты цьвёрда ўпэўнены, што ня пройдзе і гадзіны, як вярнуся сюды з ня ведаю пакуль дзе здабытай ежай...

ён еў моўчкі, крыху па-сабачы зыркаючы з-пад брывоў на мяне, і схіленая галава, і гэтыя позіркі раз-пораз, выдавалі ў ім зьвера – загнанага...

вас шукаюць, – сказаў я...

ніводзін мускул ня ўздрыгнуўся ў яго, ня сыцяўся ад страху, жаху ці нечаканасьці – ён ведаў гэта: не маглі не шукаць;

у школе казалі, каб ніхто не дапамагаў яму, будуць лічыць саўдзельнікам, а калі хто пабачыць – трэба паведаміць у сельсавет;

ён падняў вочы ад ежы на мяне, угледзеўся стомлена і ўжо трохі сыта-лена: яму хацелася спаць, а тут я са сваімі словамі, ды чалавечэе ў ім перамагло зьвярынае, ён адклаў ежу і спытаўся:

што, і мейсца называлі, дзе я хаваюся?

не, казалі пра ўвесь раён, у лясах, казалі: «скрываецца ўзброены бандыт, гатовы на ўсё»...

я не бандыт...

я ведаю...

адкуль ты ведаеш?..

бандыты рабуюць і забіваюць за грошы, а вы... – я ня мог знайсці патрэбнае слова, я ведаў, што забіваў ён толькі камуністаў прысланых з усходу за тое, што яны камуністы, але як гэта назваць... словаў «супраціў», «ідэя» я тады яшчэ ня чуў, а тым болей – незалежнасьць, бацькаўшчына, беларушчына...

ён адчуў гэта і сказаў мне:

я ненавіджу прыхадняў, што прынеслі няшчасці на маю зямлю, ты падрасьцеш і зразумееш, што зрабілі яны з нашым краем... а яшчэ я помшчу за сваіх сяброў, за сваю сям'ю, якую прыхадні вынішчылі... ім, значыцца, можна, а нам і агрызнуцца нельга, яны ў нашым краі гаспадары і героі, а мы на сваёй зямлі бандыты... нічога, ты падрасьцеш і зразумееш, хто герой, а хто бандыт...

ён замоўк, і я ўбачыў у ягоных вачах сьлёзы – сьлёзы ня распачы, а глыбокай веры ў тое, што ён кажа, я міжволі зазірнуў яму ў вочы і нібыта прачытаў ягоныя патаемныя думкі: ён ужо далёка адгэтуль, у будучыні, якая нават у самых змрочных часы здаецца сьветлай...

я пішу вершы, сказаў ён, хочаш, пачытаю...

хачу...

не, раптам засаромеўся ён сваёй нечаканай шчырасьці, ня варта, пасья, пазьней...

але ці будзе тое пазьней – ня ведаем ні я, ні ён, а я бачу раптам, што ён не нашмат старэй за мяне – ну, гадоў на сем-восем, вось падрасу я, вырасту, стане мне дваццаць, і будзем мы амаль роўнымі... аднак да таго часу яшчэ дажыць трэба, а як дажыць? мне прасьцей – пайду дамоў да мамкі, а яму куды? – усюды ён чужы, усюды ён вораг...

майго брата – старэйшага – забілі немцы, — кажу я, — ён быў падпольшчыкам, у нас застаўся ягоны камсамольскі білет, ты такога ж узросту, як ён, і вельмі падобны да яго, я табе білет прынясу – будзе ў цябе дакумент, а з дакументам ты ў горад зможаш пайсьці...

ён ківае – добра і кажа:

я з нашага атраду адзін застаўся, пад Сьвіслаччу даватарцы ўсіх перасеклі – без разбору, а я прыкінуўся забітым: сябар без галавы на

мяне ўпаў і ўсяго крывёю заліў, яны падумалі, і я пасечаны, нагою штурхнулi гiдлiва, селi на коней i паехалi, а мне цяпер няма куды нi йсьцi, нi ехаць...

яны далёка, кажу я, i вайна цяпер далёка, жыць трэба...

трэба, — пагаджаецца ён, — каб помсьцiць...

заўтра я прынясу яму братаў камсамольскi бiлет i трохi ежы, i мы з iм больш нiколі ня ўбачымся, i ня ведаю я дасюль – загінуў ён ці прыстаў дзе да жыцьця, скарыстаўся тым бiлетам ці выкінуў яго, але прозьвішча сваё рэдкае потым чуў я колькi разоў у чужых, далёкiх мясьцiнах, i кожны раз думаў: а мо – то след ягоны, пакiнуты мне як напамiн...

эх, калiнка-малiнка мая, у садзе ягада-малiнка расла...

«Вiно»

а потым – прыйшла зiма, з тоўстым шклом пад нагамi i калючым дротам дрэваў, з хмарами белых матылькоў i крупнянымi россыпамi,

твар абпальваўся i загараўся найвышэйшым колерам сьветлафору, i сустрэчныя машыны спыняліся ў здзіўленьнi, а потым доўга не маглі зрушыць, коўзалiся, а то i круцiліся на мейсцы, як сабака, што хоча ўку-сiць сябе за хвост,

звонкi металёвы грукат перамяжаўся з глухім пластмасавым, людзi выходзілі з машынаў, абмацвалi сябе i нечакана радасныя горача абмяркоўвалi пар, што выходзіў з iх роту,

словы не пасьпявалi замярзаць, падалi iм пад ногi i ляжалi там непрыгожыя, вычварныя, а адзiн чалавек, пачаў як бобам сыпаць лiтарамi “о” – ён заплакаў;

думаеце, я люблю зiму? лыжы ды канькi з мотасанямi, сьнег ад калена i вышэй?

не...

я лепей бы перанёс новы год на вясну, альбо на восень, каб у людзей было яшчэ болей прычынаў для радасьцi, i каб iм не хацелася сьсякаць дзеля забавы вiшню ў квеценi альбо яблыню з яблыкамі, як сьсякаюць яны елку альбо хвою, i на сырой траве было б ляжаць лепей, чымсьцi на сухім сьнезе, ня толькi жанчынам, але i мужчынам

на сьпiне

«Калабаранты»

школа нашая стаiць на папялiшчы школкi, спаленай партызанамi падчас нямецкай акупацыi, i на хваёвых сьценах яе, кожнаю сонечнаю вясною выступаюць i павольна сьцякаюць унiз кроплi смалы – мне здаюцца яны сьлязьмi спаленых разам са школаю трох настаўнікаў–“калабарантаў”: васемнаццацігадовай Натальі Янаўны, шасьцiдзсяцітрохгадовага дырэктара Яна Сымонавіча, пяцiдзсяціпяцігадовай Зiнаiды Фрыдрыхаўны – дачкi, бацькi i мацi, якiя на другiм годзе вайны саступiлі просьбам вяскоўцам i пачалi вучыць iхнiх дзяцей роднай мове, лiку i проста чытаць – меншых, фiзiцы, геаметрыi ды геаграфii – старэйшых;

усяго сабралася чатыры дзясяткі вучняў, якіх падзялілі на тры класы: 1-3, 4-6 і 7-8; малодшых вучыла Зінаіда Фрыдрыхаўна, сярэдніх – Натальля Янаўна, старэйшых – Ян Сымонавіч;

падзел быў такі, бо і пакояў у школцы было толькі тры, і падчас перапынкаў настаўнікі выходзілі разам з дзецьмі ў двор, каб адпачыць – настаўніцкай у іх не было – і так атрымлівалася, што ўрокі нібыта працягваліся і тут, бо дырэктар, няўрымсьлівы, як хлапчук, Ян Сымонавіч, заўсёды знаходзіў нейкую прычыну, каб спытацца ў дзяцей пра штосьці зьвязанае з навакольлем – хмаркаю, дрэвам, сьнегам, мурашом, зьбітым пальцам на босай назе першакласьніцы, шчабятлівай птушкаю, раптоўным чымсьці словам, спрэчкаю, спытацца і распавесьці найцікавейшую гісторыю, пра што ён спытаў; і так атрымлівалася ў яго, што ўсё, пра што ён расказваў, было невыпадковым, не прыдуманым, а жыцьцёвым, таму запамінальным назаўсёды,

а калі зьявіўся ў іх мячык, дык дырэктар з дзецьмі і ў футбол пасьпяваў пагуляць, прытым не на варотах, а ў “нападзеньні”...

і дзеці, ведама, дзеці – гатовыя былі свайго дырэктара на руках насіць, а ў школу хадзіць палюбілі так, што плакалі, калі маці па нейкай хатняй патрэбе – бульбу перабіраць, бульбу палоць, бульбу капаць ці яшчэ па якой, пакідалі іх дома;

Зінаіда Фрыдрыхаўна выглядала больш строгай, яна нават галаву трымала так, што здавалася ідзе пад ногі ня глядзячы, але строгасьць яе была знешняй, а ў душы яна кожнага са сваіх вучняў люляла, і дзеці адчувалі гэта, а ўжо Натальля Янаўна і на ўроках і пасья была ледзь ня роўняю-сяброўкаю хлопчыкам і дзяўчынкам;

дзеці вучыліся з ахвотаю, а што ж – больш нікога інтарэсу жыць тады не было, хоць і вайна вакол, аднак гэтую прылясную вёсачку яна ніяк не зачэпіла, хіба ўцяклі напачатку старшыня калгасу камуніст ды камуніст жа старшыня сельсавету – дык бяз іх лягчэй дыхаць стала, а на зямлі як працавалі, што ў калгасе, што без яго, так і працавалі, і немцаў тых ні разу ня бачылі, хоць і баяліся іх; з райцэнтру, было, неяк прыязджаў бургамістр, дый той ня немец, а паліцаі з ім – і ўвогуле знаёмыя хлопцы, якія да дзевак у клуб перад вайною ня раз прыязджалі, а адзін дык і ажаніўся на Нінцы Цімаховай з нашае вёскі;

так вось і жылі людзі між вайны (хай яна на сухі лес ідзе!), вайны ня бачачы, займаліся спрадвечнай працаю, адносна спакой займаўшы, пакуль не зьявіўся недзе далёка ў лесе, за Зубрынымі гарамі, партызанскі атрад – быў то ўжо канец сорок трэцяга году, пачатак сорок чацьвёртага – немцаў прыгналі ад Масквы да беларускае мяжы, і Гомель быў вызвалены, тады сёй-той і падумаў: а што я скажу, калі бальшавікі вернуцца, чым апраўдаюся? і хоцькі-няхоцькі ў лес падаўся; увесну партызаны, з галадухі, пачалі і да нашай вёскі прыходзіць на “заданьні”: то курэй наловяць, то кароўку адзіную рэквізуюць “пад расьпіску”, што аддадуць, калі “уласьць” вернецца...

спрабавалі людзі прыхаваць карміліцу – ведалі: зьесца кароўка, спрабавалі і адбіцца, асабліва з хатаў, дзе яшчэ мужчыны былі – няма тых мужчынаў, як дэзерціраў – няма...

школку і настаўнікаў партызаны не чапалі: памяталі, што не сама яна зарганізавалася і не па нямецка-паліцэйскім загадзе, а па людскай просьбе, памяталі, але часалася начальству партызанскаму, бо дужа

прыстойна ўсё выглядала, ці ня лепш, чым пры ранейшай уладзе: спакойна і проста, бяз Сталіна і Леніна (і без партрэта «Гітлера-асвабадзіцеля»), ды і зачэпка ў іх была і вельмі істотная: заробак настаўнікам плацілі немцы – раз на месяц (а можна было і кожны тыдзень забіраць, аднак далекавата);

Ян Сымонавіч сядзеў на старую «лісапету» і ехаў у мястэчка ў камендатуру па маркі, і кожны раз з кірмашыку, што за былым Домам культуры ўтварыўся, вёз што-небудзь для школьнікаў: кніжкі, алоўкі, глобус, лінейку мятровую, кіпу мапаў, трохкутнік драўляны і сшыткі, сшыткі – на ці ня ўвесь заробак, свой і жонкі з дачкою, бо навошта яму тыя грошы: гаспадарку яны, як і ўсе вяскоўцы, трымалі і з яе жылі (і мячык той памятна – дарагі! – дырэктар прывёз), а ня браць грошы Ян Сымонавіч ня мог – з-за ігнарацыі ўлады маглі школку зачыніць, забараніць;

аднойчы ў тую весну перастрэлі яго на паўдарозе тры партызаны: па заданні камандзіра — лейтэнанта, прысланага, на парашуце скінутага, Сьмірнова Сямёна Сямёнавіча яны заступілі дарогу дырэктару моўчкі, нічога не пытаючыся, нічога ня кажучы, але з такой лютай сілай у вачах, што было гэта млосна і страшней за любыя словы;

Ян Сымонавіч спыніўся, зьлез з лісапеты і стаў таксама моўчкі, хацеў прывітацца, ды зразумеў, што лішнім будзе, бо тым толькі разварушыць шматзначнае маўчаньне і скране яго хутчэй за ўсё ў горшы бок; а хлопцы памаўчалі-памаўчалі ды і сыйшлі з дарогі ў кустоўе;

Ян Сымонавіч зразумеў: дазволілі ехаць далей, нібыта дазволілі, але ж не пайшлі да лесу, а стаялі, і ў кожнага правая рука вялікім пальцам на рамень вінтоўкі абапіралася...

Ян Сымонавіч пазнаў у трэцім партызане, які ўвесь час сарамліва трымаўся збоку, крыху паводдаль, свайго былога вучня Стася Лаханскага і вырашыў загаварыць з ім або і ня з ім, але загаварыць, бо так, моўчкі, яны і прыстрэліць могуць: няважна, у грудзі ці ўсьлед – у сьпіну;

а што сказаць? а што ні скажы, можа кепска быць... і тады, як прагнуўшыся ад задуменьня, нібы толькі пад'ехаўшы, Ян Сымонавіч сказаў:

дзень добры, хлопцы, дзяжурьце? – і адразу ж зразумеў, што апошняе слова было лішнім (ці мо непатрэбнымі былі ўсе словы?), бо хлопцы па-ранейшаму маўчалі, як нямікі;

і тады ён пакаціў лісапету паўз іх, пакаціў не азіраючыся – хай страляюць, пакаціў, а ня сеў на яе, бо падумаў, што падаць будзе балюча, і толькі адышоўшы мо сотню метраў – і ўвесь гэты час, бы вочы на патыліцы раскрыліся, ён бачыў хлопцаў, што стаялі і глядзелі яму ўсьлед – без разгону стаў на педаль, узмахнуў нагою праз сядло, сеў і паехаў;

ую дарогу дамоў ён думаў, што магло б азначаць гэтае папярэджаньне, гэтая “псіхічная атака”, і ня мог уцяміць: што за гульні такія? хочаце прыстрэліць – страляйце! колькі таго жыцьця... а не – дык пагутарце па-чалавечы і папярэдыце, калі што, не чужыя ж людзі... Стасік хоць бы... а то моўчкі ўсё, не па-людску неяк... словам, непаразуменьне засталася, і разам – страх пасяліўся ў душы Яна Сымонавіча, як прадчуваньне чагосьці нядобрага, хоць, па-шчырасьці, баяўся ён больш немцаў, чым партызанаў, сярод якіх было нямала яго

даваенных вучняў (а ў паліцаях – ніводнага), аднак страх пасяліўся, пра які, праўда, як і пра сустрэчу тую, жонцы і дачцы ён нічога не сказаў;

з таго дня прайшло два месяцы, і вось аднаго разу ў траўні – Ян Сымонавіч ужо збіраўся дзецям канікулы аб’яўляць – да школкі падпаўзла падвода, на якой сядзела некалькі ўзброеных людзей; былі яны ўзбуджаныя – перакрыкваліся між сабою і гучна рагаталі: як гаспадары; Ян Сымонавіч зразумеў, што яны п’яныя, таму і сьмелыя;

падвода спынілася каля школкі, з яе саскочылі трое, і ў Яна Сымонавіча крыху адлегла ад сэрца: ён пазнаў, што гэта ня “бобікі”, а партызаны...

ня бойцеся, — сказаў ён прыціхлым дзецям, — гэта нашы...

“нашы” яго і прыстрэлілі... пры дзецях: загадалі падняць рукі і вывелі з класу да таполі пад вокнамі школкі... ён адчуваў, што гэтым разам усё дужа сур’ёзна, але ня верыў, што застрэляць: думаў, папалохаюць – ад таго, што п’яныя і зброя ў руках – і адпусьцяць: ну, і хай пакарасуюцца...

з такой прабачліва-выбачальнай усмешкай на вуснах яго і забілі – нехта з партызанаў з вінтоўкі выстраліў, аднекуль збоку, нечакана, Ян Сымонавіч узмахнуў рукамі, нібы хацеў за паветра ўхапіцца, каб ня ўпасьці, і асунуўся пад таполлю, якую сам некалі з дзецьмі пасадзіў...

з крыкам выбеглі жонка і дачка, іх абступілі “партызаны”, адзін пайшоў па класах і сказаў дзецям:

урокаў больш ня будзе, ідзіце па хатах;

дзеці, напалоханыя і стрэлам, і словамі “больш ня будзе”, малодшыя – з вачыма на паўтвару, выходзілі са школкі, стараючыся не глядзець туды, дзе ляжаў Ян Сымонавіч і стаялі з плачам Наталья Сымонаўна і Зінаіда Фрыдрыхаўна, але не-не ды і зыркалі...

а “партызаны” пацягнулі настаўніц у школку і што рабілі там з імі, і як “дапытвалі” — уся вёска чула па крыках-енках жанчын...

але ніхто з вяскоўцаў ня выйшаў і не заступіўся за іх, хоць і шкадавалі ўсе: бабы дык адкрыта плакалі, не саромеючыся сваіх мужоў і дзяцей...

а потым цэлую ноч гарэла школа з нежывымі настаўнікамі ўнутры, і пад раніцу ад яе засталіся толькі цагляныя печ ды грубка, а ад настаўнікаў і сьценаў толькі попел і сажа... попел і сажа...

на папялішчы той школкі, на магіле настаўнікаў, праз гады пабудавалі новую школу

«Кветачкі»

бессаромна пахнуць ружы жывёльным пахам падману і праўды, уздымаюць твары ўверх, кладуць галовы на твае плечы і плачуць, неспатоленым тлумаам аточаныя, неаплочаным шчасьцем атуленыя, і сьлёзы тыя плешчуцца ля ног тваіх, б’юцца аб іх, як кацяняты ілбамі, і цямнее дол ад тога мокрага блаславення: хай будзе так і ўсім, усім – толькі дабра, толькі пухлых вуснаў і стромкіх ног, і ні кроплі сьлёзнай – хай будзе так! хай зялёным сьвятлом поўняцца лясы, блакітным – рэкі, жоўтым – пясчаныя берагі ля Мазыра, ля Гомелю, ля

Гародні... колькі можна бегчы напраткі, куды можна забегчы напраткі? стомлены твар палымнее ружай, мокрае цела пахне жыццём, сьлёзы сталі потам, пот – парай, пара – дажджом, дождж – лужынаю: дай, нап’юся, нап’юся і паплачу – п’яныя любяць паплакаць над сваёю нядоляй і чужою радасьцю, над несусьветнай бядою і сусьветным шчасьцем, над тым чаго няма і чаго ня будзе; сьлёзы хвалямі б’юцца ля ног, самыя смачныя сьлёзы – сьлёзы нашах крыніцаў, самыя блакітныя сьлёзы – сьлёзы нашага не-ба, самыя жоўтыя сьлёзы – сьлёзы нашых балотаў, самыя шчырыя сьлёзы – твае: сьлёзы спазнаньня мужчыны, у іх – боль і радасьць, крык і шчасьце; мужчынам гэта ня дадзена, Бог абдзяліў іх шчасьцем, хоць ні Мазыр, ні Гомель, ні Гародня не былі б Мазыром, Гомелем, Гародняй бяз сьлёз, бяз поту, бяз пары, без дажджу, бяз рэкаў – бяз Прыпяці, бяз Сожа, бяз Нёману, без нябёсаў, бяз сьмеху і плачу, бяз стогну і крыку, бяз дзён бясконцых і ночы кароткай, бяз вуснаў гарачых і сьпіны халоднай, і мораў не было б, і горы зраўняліся б, і космас не маўчаў бы гэтак зацята, ніца, дакорліва, зайздросліва – там ёсьць усё, там няма пакуль толькі нас, няма Прыпяці з Мазыром, Сожа з Гомелем, Нёмана з Гародняй, але мы туды пойдзем, мы пойдзем туды з апошняю сваёю сьлязою, там сустрэнуць нас першаю нашаю сьлязою, ад сьлязы да сьлязы – жыццё: ад кветкі да кветкі, ад ружы да ружы, ад сьпелага каласка да сіняга васілька...

«Д’ябал»

я ніколі ня бачыў Бога: можа быць, я адчуваў Ягоную прысутнасьць, можа быць, я... проста заўсёды верыў і веру, што Ён ёсьць, што Ён недзе побач і ад Яго нішто не схаваецца,

але я ніколі Яго ня бачыў ні зьблізку, ні здалёку;

я сумняваюся таксама, што той, чый дотык я адчуваў, калі быў Там, на небе, і быў Бог;

я ня ведаю ўвогуле, хто то быў, але, аднак, хутчэй за ўсё то быў ня Бог, а нехта з маіх памерлых раней родных; пэўна, я быў яшчэ дужа малым, каб памятаць іх, каб пацікавіцца, хто побач, ды і на той момант мне гэта было не істотна, ня важна, бо я зьбіраўся застацца Там – жыць Там, а ня Тут... а цяпер – згадаць ці згадацца не магу – хто ж быў поруч...

але... ня Бог... дакладна – ня Бог;

а вось д’ябла я аднойчы бачыў – і было тое ў Менску, на Камароўцы – на рынку: ён хадзіў між пакупнікоў па кілбасных радах, дакладней, і не хадзіў, а проста знаходзіўся там; я ня мог ня вылучыць яго ў натоўпе пасья таго, як нашыя позіркы сустрэліся: гэта быў мужчына гадоў пад сорок ці лепш – за трыццаць, высокі – вышэй за ўсіх на рынку ледзь не на галаву – чаму я і ўбачыў яго здалёк, метраў за пяцьдзясят; апрануты ў звычайны гарнітур, бяз гальштука, бяз шапкі ці кепкі;

такім чынам, позіркы нашыя сустрэліся, ён зірнуў мне ў вочы, нібыта і шукаў тут толькі іх, і пранізаў, працяў мяне холадам наскрозь – аж мароз па целе пайшоў, ажно я адчуў сябе голым на аперацыйным сталі – і нібыта сказаў: я тут... нічога больш – і ўсьміхнуўся (мне хочацца сказаць цяпер – злавесна, але гэта ня так, не зусім праўда, было горш

– няма словаў, каб перадаць сэнс той усмешкі і яе змест...), усміхнуўся сьцятымі вуснамі і нерухомымі вачыма (між намі было пяцьдзясят метраў, але бачыў я сярод процьмы людзей толькі яго – згадваю цяпер, і зноў пачынае балець галава, як тады, і зноў нечы позірк пачынае шныпарыць у мяне ўнутры, нібыта перабіраць: вось сэрца, вось лёгкія, а тут пячонка...) усміхнуўся, нібыта сказаў: ну, ці пазнаў ты мяне? а ў маёй галаве адразу думка: д’ябал... гэта – д’ябал...

што было ў тым позірку? – прысуд, прысуд на пакуты, на доўгія пакуты; зьдзек, зьдзек з майго няведаньня і неразуменьня, дзеля чаго і навошта я Тут, на гэтай зямлі; пагарда, пагарда да мяне з-за маёй цяперашняй драбнаты (я зразумеў — ён ведаў мяне і іншага)... ды яшчэ шмат чаго, але тое, што ён мяне вылучыў з натоўпу, тое, што ён мяне знайшоў у процьме людзей (а то былі часы – 90-я гады – калі палова Менску хадзіла на Камароўку, каб нешта таньней набыць, і зала кішэла людзьмі, як мурашкамі, як пчоламі ў вульлі, не – як мухамі на ...) ужо гэта само па сабе ўзвышала мяне над астатнімі, але перад ім я пачуваў сябе... ды нікім я не пачуваўся, так нікім, нічога не адчуваў апроч нейкага жывёльнага жаху, быццам ён валодае такою сілаю і моцай, што можа нават позіркам сваім мяне зьнішчыць, але ня зробіць гэтага, зьлітуецца, бо бачыць, што я гэта зразумеў, і яму таго дастаткова;

ён яшчэ раз пераможна зазірнуў у мяне, і твар ягоны адварнуўся, а постаць зьлілася з іншымі;

я апусьціў, нарэшце, вочы, а калі падняў іх – яго ўжо не было...

некалькі дзён пасья гэтага я хварэў – мне было холадна, мяне трэсла ліхаманка, і я ніяк ня мог сагрэцца;

пра тую сустрэчу я ніколі нікому не расказваў; той... чалавек, пэўна, і цяпер недзе ходзіць сярод нас, ня ў Менску, дык у Хойніках, а можа, — у Нью Ёрку, Сант’яга ці Мяльбурне... ён жыве – я адчуваю гэта, дакладней, ён існуе, можа, і не на Зямлі ўжо, а недзе ў космасе, але ён ёсьць... я ведаю гэта... і для мяне ён – вечны...

толькі я не хацеў бы болей з ім сустракацца...

нават позіркам...

«Мяжа»

вочы асыпаюцца пад ногі, бы яблыкі ў позьнюю восень – кругла, гонка, балюча, ажно сабакі енчаць, пазіраючы то на поўню, то на сонца, якое ці то яшчэ не схавалася за вершаліны дрэваў, ці то толькі з-за іх выйшла;

каму верыць: сонцу ці сабе, людзям ці яблыкам, сабакам ці вачам? пісьменьнік з Германіі крычыць: кожнаму сваё, а я згадваю Ніцшэ і Ротэрдам, Сьпінозу і Ніцу і думаю: усё адносна – адносна таго, што бачаць нашыя асыпана-рассыпаныя вочы, і разумее розум, усё адносна альбо аднос-на, і не інакш, і не іначай, бо тады каровы будуць пасьвіцца ў рацэ, а шчупакі паляваць у лесе на ваўкоў, ноч стане днём, бо мясячык – сонцам, а жвавы верабейка – густою, зьлёнаю травою на тым мейсцы, дзе карова пакінула свой каравай;

і ня трэба згадваць пра кругазварот, пра надыход-узыход-сыход-

захад, пра мяжу між сьвятлом і цемрай, якую ўвечары называюць веча-
чарам, а раніцай – раніцаю, а ў адной краіне – таталітарызмам, аўта-
рытарызмам і надыходам тыраніі —

надыходам ці сыходам? узыходам ці заходам? — спытаўся я ў цішыні
– цішыня ў адказ ні слова, ні гуку, толькі палёт касы ды стогн скошанай
травы, толькі палёт мяча ды стогн скошанага футбаліста, адзінаццаты
нумар выконвае адзінаццацімятровы і сімвалічнасьць на гэтым закан-
чваецца, затое зьяўляецца інтрыга: каго хто ці хто каго?

не люблю пытаньняў, якія нібыта пакідаюць права выбару, не даючы
яго, заўсёды думаю: чаму “альбо-альбо”, а не “і-і” – так было б спра-
ведлівей для галодных і сытых, для прыхільнікаў і апазыцыі, для пры-
сунутых і адсунутых, для цябе самога, які павінен вучыцца на чужых
памылках і не крыўдаваць, калі забываеш свае, а яны — паўтараюцца
з жахлівай паслядоўнасьцю, з якой можна нават вывесці формулу:
($a^n + a^{n+1} + a^{n+2} + a^{n+3} + a^{n+4} \dots$) і г.д. пры ўмове, што адзін выпадак роўны
аднаму выпадку і ён не паўтараецца толькі ў тым выпадку, калі
выпадак гэты варты таго, каб не паўтарацца і застацца ў пераліку;

і тады кіроўца, які на “Нісане” праскочыў на чырвонае сьвятло,
толькі пасьміхнецца: пранесла, бо немагчыма затармазіць на дарозе,
па якой толькі што прабегла вада з аднаго возера ў другое, больш
папулярнае: думала – там норы глыбей, там бераг сытней, а аказалася,
там торф па калена і стаіць у ім Дыяген, піць хоча і нагу выцягнуць
ня можа, плача, кліча Шапенгаўэра з Кантам; яны прыбягаюць і бачаць:
тая вада, што ўзбунтавала была і прасіла прытулку ў суседзяў, цяпер
растварылася сярод іншых водаў і пакуль затаілася, абзвоньваючы хіба
знаёмых, што засталіся пры ўладзе, і спадзеючыся, што яе тут ніхто ня
ўбачыць і чапаць ня будзе

«Ветэран»

у яго было такое ж прозьвішча, як і ў мяне, але ён ня быў мне раднёю
– нават далёкаю: пэўна, карані нашыя ўсё ж былі аднымі, але галіны
настолькі адраслі ад стрыжня, што мае і ягоныя продкі ўжо не лічылі
сябе роднымі, дык куды ўжо нам...

зрэшты, хіба ўсе Кавалёвы, Кузьняцовы, Сьміты, што, няхай сабе
і жывуць у адным мястэчку – родныя ў нейкім там сотым ці пяцісотым
калене? ды настолькі ж яны родныя між сабою, наколькі родны ім я,
наколькі агульнымі продкамі ў нас усіх былі Адам ды Ева...

але я не пра тое; я пра культ вайны, партызаншчыны і ветэранаў у
нашай – тады савецкай – школе, які пачынаўся ў першым класе і да
дзясятага з аднаго каменьчыка – ператвараўся ў лавіну – па нараста-
ючай...

вёска нашая хоць і была вялікая, аднак ветэранаў у ёй мелася мала,
прычым большасьць з іх – простыя калгасьнікі – удзельнічаць у школь-
ных мерапрыемствах адмаўляліся: от, маўляў, які з мяне расказчык,
ды і няма калі – вясна... (восень, зіма) працы шмат, а вясновы дзень, як
вядома, год корміць...

і толькі адзін дзед, пра якога я і пачаў размову з прозьвішча, ніколі
не адмаўляўся прыходзіць у школу... і расказваць пра вайну;

я мала што памятаю з тых расповядаў, бо былі яны нейкімі кніжна-поснымі – ніякімі, памятаю толькі аграмадзіну гэтага чалавека, што ўзвышаўся над нашымі партамі (быў ён і сапраўды высокім, а ў гадах – дык і мажным, пузатым), памятаю ягоны глыбокі, грудны – нутраны – голас, трошкі нібыта ў нос, які бывае ў людзей даўно сьляпых;

так, ён быў сьляпым, і зрок страціў на вайне, што надавала яму яшчэ больш вагі, значнасьці, веры і... шкадобы, а гэта разам вылівалася ў гераізм ды самаахвярнасьць: вось, маўляў, дзеці, дзеля вашага шчасьлівага сёньня, дзеля радаснага і мірнага жыцьця, я і мае аднапалчане...

і памятаю яшчэ ордэн Чырвонай Зоркі на правым лацкане пінжака – чырвоны на чорным, ды некалькі юбілейных медалёў на левым баку, што стукаліся між сабою, як кілішкі, і дзынкалі салютам у такт самым важным словам, калі правая ветэранская рука сьціскалася ў кулак і рухалася ўніз-уверх, быццам цвікі, убіваючы ў нашыя галовы самыя важныя словы; памятаю таксама некалі чорны, пацerty, закапаны тлушчам, ільсьністы пінжак, надзеты на яго чужымі рукамі, пакамечаныя штаны, жоўтую кашулю, якая ўжо забылася, што была белай, зашпіленую да апошняга гузіка: чырвоная шыя пры самых важных словах так напіналася, што здавалася, верхні гузік зараз выстраліць... і, памятаю яшчэ, левую руку, якая таксама ўвесь час была неспакойнаю, нібыта ён падаў і яна шукала апору;

так, з тых ягоных расповядаў я амаль нічога ня памятаю, затое запамніў, як рэагавала мая бабуля на паведамленьне, што да нас у клас сёньня зноў прыходзіў ветэран, і запамніў яе расповяд пра яго; бабуля рэдка злавала, была добраю, прыгожаю і ласкаваю, мяккаю – нават на дотык, а тут раптам напружвалася, як котка, і твар яе набрыньваў агідаю: “які ён ветэран, знайшлі ветэрана, ветэраны ў зямлі даўно, а гэты... сьмярдзюк, яшчэ і па школах ходзіць...”;

мне чамусьці рабілася страшна, я згадаў аграмадзіну ветэрана і чуў ягоны пах і сапраўды – смуродны: пахнуў ён увесь, і найперш ягоны касцюм, сваёю недагледжанаю, вечна халоднаю і сырою, пракіслаю хатаю... я не адважваўся пярэчыць бабулі, а яна замыкалася ў сабе, сыходзіла некуды, нібыта знайшоўшы працу, і больш нічога не казалі;

і толькі калі ў трэцім класе мяне ў траўні прынялі ў піянеры – гальштук, як і ўсім, павязаў акурат той ветэран – і я радасны, і чырвоны ад гонару, бы той гальштук, прыбег дахаты, бабуля ня вытрымала, пасадзіла мяне насупраць сябе і сказала: “ты ўжо не маленькі, слухай... і запамінай...”

раблю цяпер, праз гады, свой запіс таго, што запамніў:

Мікітавага Сьцяпанку з Мурзаўкі ў вёсцы не любілі — асабліва дзяўчаты, калі падрас і пачаў на гулі хадзіць; не таму не любілі, што непрыгожы быў, якраз не, бо былі значна горшыя за яго хлопцы, а таму, што ўсё неяк іншых падчапіць-падкалоць хацеў: пакрыўдзіць, прынізіць... цяпер думаю, можа, то ў яго такая самаабарона была, бо яго самога і прыніжаць ня трэба было – куды ўжо далей: бядней у вёсцы мо ніхто ня жыў, а яшчэ ад яго заўсёды пах непрыемны ішоў, ад усёй ягонаю вопраткі, нейкі кіслы... і дзяўчаты нават побач з ім на лаўцы сядзець не хацелі, а ня тое што танцаваць ці дазволіць правесці да хаты;

калі яму адмовіла адна, потым другая, трэцяя, ён не замкнуўся,

як звычайна бывае, а пачаў паводзіць сябе яшчэ больш нахабна, з большым выклікам: груба і развяза; лёс такіх хлопцаў у вёсцы быў прадвызначаны: альбо ў прымакі ў далёкае сяло, альбо заставацца бабылём тут;

але скінуўся цар (бабуля так сказала – скінуўся), адышла суматоха, увабраліся ў сілу бальшавікі, і Сьцяпан зарыентаваўся і стаў ці ня першым камсамольцам у вёсцы, ну, прынамсі, адным з першых: насіўся ўсё — то з вып'ялым чырвоным сьцягам, то са скруткам нейкіх брудных папераў у кішэні; я тады малая была і памятаю, што ў дзятвы зрабіўся ён вялікім аўтарытэтам, а старэйшыя дзяўчаты, якія памяталі яго ранейшага, толькі пасьмейваліся і да сябе не падпускалі, таму жонку ён сабе прывёз ад некуль з-за Хвойнага... але я не пра тое... нешта здалёку пачала...

ну дык – пра галоўнае: той скрутак газетаў, папераў, што насіў з сабою Сьцяпан, ці ня ўвесь быў пра тое, што Бога няма, што папы падманваюць і дураць народ...

царква ў нашай вёсцы была – драўляная, прыгожая, старая, але дагледжаная, хоць бацюшка і ўцёк некалі, калі пачалася рэвалюцыя; стаяла яна пасярод вёскі не замкнутая і ніхто яе не чапаў: бабулі толькі, часам, па нядзелях, самі зьбіраліся там, нешта сьпявалі, мы, дзеці, заходзілі туды, пры ўваходзе хрысьціліся, на калені падалі перад ікана-стасам – прыгожы быў... памятаю, Бог там такі строгі і добры, і ўсё, здаецца, у вочы табе глядзіць і пытаецца: ці ня грэшна жывеш... аж страшна робіцца, па-добраму страшна, а ня жудасна, і, здаецца, Бог прыўзнятай рукою цябе перахрышчвае, бласлаўляе...

але была царква тая мазалём для камсамольцаў: што ні размова – то зьнесьці яе, знішчыць бяльмо на воку перадавой савецкай вёскі, і ўсё часьцей ды часьцей;

аднак да пары да часу чапаць не адважваліся, і толькі калі пачалі ствараць калгас, ды і сабралі ўжо, камсамольская ячэйка вырашыла разбурыць царкву, а з бёрнаў яе намасьціць грэблю праз алёс, што адразаў вёску, можна сказаць, ад усяго сьвету – праз яго амаль ні ў восень, ні ў весну, ні ў мокрае лета пераехаць немагчыма было, каб у райцэнтр патрапіць;

ламаць пачыналі – сьвята зрабілі, камсамольцы апрануліся ў лепшае, Сьцяпан выступаў, бабы плакалі, праклёны слалі, але камсамольцаў нішто не спыніла – праз тыдзень ад царквы толькі падмурак застаўся ды трэскі...

казалі тады, што Сьцяпан, зрываючы са сьценаў іконы (бабуля казала – віконы), Маці Божай вочы выкалаў... абраз вынес і ўсім паказаў – во, бачыце – Бога няма...

грэбля тая – мо зіму толькі і выстаяла, а вясною сплыла з паводкаю, як і не было яе...

а Сьцяпан, як пачалася вайна, пайшоў на фронт і вярнуўся адразу пасья вызвалення, у 1943 годзе, – сьляпым, інвалідам;

казалі, што і не ваяваў ён, у першым жа баі, першым жа снарадам, што ўзарваўся побач, асколкам, выбіла яму вочы,

і толькі вочы – больш нішто не зачাপіла...

і адваяваўся “ветэран”

«Кропкі»

дзье кропкі... адна большая, другая меншая... вочы ваўка, які дрэмле, які прачнуўся ўжо ад сьвятла, скіраванага на яго ліхтара, але ня можа яшчэ ўцяміць, што адбываецца, і чаму раптам сонца апусьцілася на зямлю і набліжаецца да яго...

стрэл і боль... што было раней? стрэл ці боль? воўк адчуў спачатку боль, але чаму? выніку без прычыны не бывае... боль вынік стрэлу, але чаму ён раней?..

куля апярэдзіла гук? – гэта думаю я, гледзячы на ваўка, а воўк шчэ-рыцца, як на здымку, і сьліна з крывёю капае з пашчы, бы на замаруджаным відэа;

ён яшчэ жывы, ён яшчэ страшны, але ўжо бездапаможны, вочы гараць злом, вочы кусаюць блізкіх ворагаў, вочы агрызаюцца, вочы ўцякаюць, ратуюцца ад людзей, што набліжаюцца з ліхтаром, але – цела ня слухаецца...

сьляпучае сьвятло пранікае ў нутро, шныпарыць па страўніку, нырках, печані, сэрцы – як балюча-а-а!

воўк спаў, навошта яго разбудзілі? няўжо толькі дзеля таго, каб ён заснуў навечна?

кропкі патухаюць і робяцца роўнымі... воўк сьпіць...

«Габрэй»

што вайна будзе, ніхто не сумняваўся задоўга да самой вайны, а некаторыя казалі, што вайна ўжо ідзе ў Еўропе і неўзабаве яна проста перакінецца да нас: арміі дзеля таго і зьбіраюцца, каб ваяваць – сякера і вілы могуць стаць зброяй, а меч і куецца дзеля таго, каб быць ёю; сякерай, віламі можна абараніцца, а меч ад пачатку прызначаны для нападу, і калі нехта зрабіў яго і ўзяў у рукі, то ня спыніцца, пакуль ня страціць тыя самыя рукі альбо галаву;

дык вось – вайна будзе, палезе немец на нас ці мы на немца – гэта ўжо хто каго перахітрыць і хто каго апярэдзіць, але кроў нявінных пальцеца ракою, і ня дай Бог не адаб'емся мы і немец да нас прыйдзе, што тады рабіць бедным габрэям, куды ўцякаць, бо сьвет чуткамі поўніцца: кажуць, Гітлер, хоць і сам па крыві ня немец, люта ненавідзіць габрэяў і аддаў загад зьнішчаць іх без разбору...

чулі пра гэта і ў нашым мястэчку, але калі пачалася вайна, а пачалася яна, як звычайна бывае, раптоўна, разам з бальшавікамі-камуністамі ўцяклі на Усход толькі габрэі-камуністы, а ўсе астатнія, тыя, хто без пасадаў і званьняў, засталіся, з мейсца – з мястэчка, ня зрушылі: вырашылі перачакаць бяду дома,

старыя казалі: не такія ўжо й страшныя немцы, бачылі мы іх у першую сусьветную, не чапалі яны габрэяў, страшней былі “нашыя” – ляхі ды хахлы... іншыя згадвалі падабенства моваў... а большасць проста засталіся невядома на што спадзеючыся і ў што верачы...

хутчэй – ні ў што, але куды ім было падзецца, ды і ці ўцячэш ад лёсу...

лёс – добрае слова, слаўнае, але прызначанае для мірнага часу, а на вайне лепей ня згадаць яго, бо тхне тады ад слова гэтага горам ды бядою, горкім дымам ды пякучым болем...

аднак спадзяваньні спадзяваньнямі, лёс лёсам, а праз колькі тыдняў немцы (вядома, з дапамогай мясцовых “дабрадзеяў”) вылучылі ўсіх габрэяў у мястэчку і адсялілі на асобную вуліцу, якую пачалі зваць “гета”; што азначала тое слова – ніхто ня ведаў, але прыжылося яно адразу: “куды ты?” “да гета”, “адкуль ты?”, “ад гета”, і забылі ўжо, што тую вуліцу раней называлі “замосьцем”, бо была яна нібыта на водшыбе, за рэчкай;

у гета сабралі габрэяў і з суседніх вёсак ды мястэчак; жылі яны там мірна, спакойна і нават нейк супакоіліся праз тыдзень-другі, забыліся і ня думалі пра тое, чым гэтае гета можа скончыцца для іх; немцы, здавалася, ня дужа ахоўвалі гета, адно загадалі ўсім жыхарам яго нашыць на верхняе адзенне шасьцікутныя зоркі;

па сваёй ахвоце трапіў у гета і адзін наш хлопец – Васіль Дзямідаў, чарнявы, гарбаносы можа, трошкі і падобны да габрэя, але – беларус, паляшук, а пайшоў ён туды, бо закаханы быў у суседскую дзяўчыну – Сарку, вірлавокую, танклявую, не па гадах прыгожую: праходзіла міма – і сэрца не аднаго мужчыны торгалася і ўслед ірвалася, каб хоць прыхінуцца да яе; ня дзіва, што Васіль за ёю пайшоў – каб побач быць, дапамагчы, калі што, а можа, і ўратаваць, бо ці не адзін ён у тым гета ня цешыў сябе надзеяю: а, можа, абыдзецца, а, можа, і не зачэпяць немцы...

між тым, надзея гэтая раз-пораз гучала ў гутарках адселеных, а ў вачах была ўвесь час і тлуміла розум, і пелянала рукі;

пакуль што, Васіль наладзіў сувязь са сваім аднакласьнікам Сідарам, які падумаў-падумаў ды і пайшоў у паліцаі; Сідар паведамляў Васілю ня толькі пра намеры немцаў, але і пра настрой, і з усяго выходзіла, што хутка зробіць яны “акцыю” па зьнішчэньні гета і яго насельнікаў;

усе ведалі, што Васіль ніякі не габрэй, і бацькі яго ў вёсцы тут жыўць (яны таксама не пярэчылі сыну – пайшоў у гета, дык і няхай), бо ніхто ў мястэчку да прыходу немцаў нейк не надаваў асаблівае ўвагі таму, што сусед ягоны – габрэй, ведаць тое ведаў, але ня думаў ніколі: а чым ён горш за мяне? усе былі сваімі і за ўсіх перажывалі аднолькава, па-суседску, а таму і перасяленьне-адсяленьне тое – устрывожыла: ня проста так яно зробленае... чакай бяды...

у той вечар, калі даведаўся ад Сідара, што ранейшыя размовы пра нянавісьць немцаў да габрэяў невыпадковыя, Васіль пайшоў да самага паважанага ў гета старога крамніка Саламона Шнэеравіча, каб параіцца, што рабіць;

“уцякаць, кажаш, хлопча... а куды ўцякаць?.. далёка мы з дзецьмі ды старымі ўцячэм?.. уцякчы не ўцячэш, а раззлаваць немцаў можаш, і тады ўжо – не чакай паратунку, не чакай спагады... а так – можа, і перажывем як, можа, і не зачэпяць...

была ў словах Саламона і праўда, і надзея: сапраўды: куды ім ісьці? ад чаго ўцякаць? ці ўцячэш ад лёсу? ці ўратуешся? але вырашылі яны сямую-таму падказаць, каб дзяцей сваіх пераправілі з гета да знаёмых

ці блізкіх у мястэчка, каб перастрахаваліся і схавалі іх там, а Васіль пайшоў да бацькі Саркі, каб адпусьціў ён яе з ім, каб, калі не жаніцца дазволіў, дык... што “дык” Васіль ня думаў, бо не было ў яго ў галаве ніякога іншага “дык”, як толькі быць з Саркаю разам...

дзядька Рувім выслухаў яго і ўслых пачаў разважаць: што ж, Сарка не малая ўжо, хоць і ў дзеўках яшчэ не засядзелася, шаснаццаць ёй, але, як па-ранейшым часе, дык выдаваць можна, а як па савецкіх законах, дык рана... толькі дзе яны – тыя Саветы... хлопец ты добры, я ня супраць, але давай ня будзем сьпяшацца, пачакай колькі дзён...

Васіль пярэчыць ня здолеў, не асьмеліўся, вырашыў: пачакаць дык пачакаць, і начаваць з гэта пайшоў да бацькоў, каб і з імі перагаварыць...

той асеньні ранак пачаўся зарана: былі яшчэ прыцемкі, сонца з-за ночных яшчэ хмараў ня вызірнула, як мястэчка прачнулася ад гвалту і крыку, што чуўся з Замосьця; ноччу немцы акружылі гэта, а калі патроху пачало разьвідняць, сталі хадзіць па хатах ды выганяць з іх людзей;

заплакалі сонныя дзеці, загаласілі жанчыны... людзей выводзілі на вуліцу і скіроўвалі да сярэдзіны яе, да былое крамы, дзе зьбіралі ў гурму... габрэі зьбіраліся і ішлі, і над усім гэтым панавала такая пакора, што ажно вусьцішна рабілася...

Васіль здалёку ўбачыў танклявую постаць Саркі – яна трымалася нібыта трохі асобна, збоку, быццам чакала кагосьці, быццам спадзявалася на нешта, быццам каго выглядала... прынамсі, так падалося Васілю; “мяне чакае”, — падумаў ён і кінуўся да Замосьця; перабег лугавіну, і на ягоным шляху паўстаў з кустоў немец, з аўтаматам у двух руках, і гэтак двума рукамі і шкваркнуў яго ў грудзі, зьбіў з ног, Васіль падхапіўся на рукі, немец стаяў перад ім і нешта швергетаў пасвойму – пагрозна, наставіўшы рулю аўтамата да грудзей, і былі ў яго страшна валасатыя рукі, што тырчэлі з закасанных па локці рукавоў фрэнча;

“я – габрэй, іх – яўрэй... іх – юдэ...”, – пачаў казаць Васіль, торкаючы ў сябе пальцам: “мне туды... мне з імі...” – ён падумаў, што габрэяў зараз пагоняць некуды на чыгуначную станцыю і павязуць мо ў Нямецчыну, яму хацелася быць побач з Саркай, каб бараніць яе, дапамагчы ёй – такой бездапаможнай, такой адзінокай, такой слабой... яму здавалася, што ён бачыць яе за сьпіной немца, і яна кліча яго... немец размахнуўся і гахнуў Васілю аўтаматам, як дубінкай, па галаве, у вісок... Васіль упаў без прытомнасьці, а немец вярнуўся ў кусты, з-за якіх, з Замосьця, ужо ішоў не напружаны гул чаканьня, а, здавалася, немцы, жудасны крык...

габрэяў сабралі і загадалі ісьці ў канец вёскі, да яру пры рэчцы; яшчэ ніхто ня думаў, што іх вядуць на расстрэл, на зьнішчэньне; ніхто не хацеў пра гэта думаць;

яшчэ жыла надзея, што нават фашысты ня змогуць вось так проста, як жывёлу, расстраляць людзей... людзей! ні за што, ні ў чым не вінаватых...

але калі прымусілі распранацца і скідваць адзежу ў гурбу, што расла на вачах, стогн пайшоў над натоўпам...

іх паставілі ўздоўж краю яру ў адзін шэраг, а атрымалася мейсцамі

ў два, а то і ў тры, бо дзеці туліліся да ног сваіх маці і стаялі паперадзе іх... зайгралі кулямёты сваю страшную музыку, дадаліся да іх аўтаматныя чэргі і пісталетныя стрэлы...

дно яру пачало макрэць, кропелька крыві сарвалася і пацекла ўніз, сустрэлася з яшчэ адною кропляю, яшчэ, яшчэ... і вось крываваая ручаінка пачала прабівацца да безыменнай рачулкі...

Васіль-“габрэй” гэтага ня чуў і ня бачыў, хоць глядзеў шырока расплюшчанымі вачыма ў неба...

а ў вясковых хатах, забіўшыся пад ложка, у самыя цёмныя куточки, плакалі ўратаваныя Васілём габрэйскія дзеткі —

цяпер ужо і яго з Сарай дзеткі...

2005

